

Correctievoorschrift HAVO

2016

tijdvak 1

economie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit VO.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit VO van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommiteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommiteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het bij de toets behorende correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
  - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
  - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
  - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
  - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
  - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
  - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden met inachtneming van het correctievoorschrift toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.
- NB2 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

NB3 Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

NB

Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.

Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift te laat zou komen.

In dat geval houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 52 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen is de volgende vakspecifieke regel vastgesteld:

Voor rekenfouten worden geen scorepunten afgetrokken. Wanneer echter de kandidaat bij een berekening kennelijk verzuimd heeft door schatting controle op het antwoord uit te oefenen, wordt voor deze fouten één scorepunt afgetrokken tot een maximum van drie scorepunten voor het hele examen.

economie havo

Centraal examen havo

Tijdvak 1

Correctievoorschrift

Aan de secretarissen van het eindexamen van de scholen voor havo

Bij het centraal examen economie havo:

Op **pagina 6**, bij **vraag 9** moet het volgende antwoord ook goed gerekend worden:

Een verschil van € 20.000 in inkomen (linker as) komt overeen met een verschil van 1,5 meter in lengte (rechter as).

$$\frac{20.000}{1,5} \times 7,09 = € 94.533,33$$

Opmerking

Het verschil met het eerste antwoord wordt veroorzaakt door afronding in de originele data.

Op **pagina 6**, bij **vraag 10** moet het bestaande antwoord

bij (1) 37

bij (2) schever

bij (3) later

indien drie juist	2
indien twee juist	1
indien minder dan twee juist	0

vervangen worden door:

- bij (1) 37 1
- bij (2) schever 1

Opmerking

Keuzemogelijkheid (3) komt te vervallen, aangezien het antwoord niet volledig eenduidig gegeven kan worden.

Opmerking op pagina 9 bij vraag 19 en vraag 20:

Er komt geen aanvulling op het correctievoorschrift bij deze vragen. De syllabus geeft in combinatie met het uitgangsmateriaal bij de betreffende vragen voldoende houvast.

Toelichting:

Vraag 19!

- Volgens eindterm D1.4 moet de kandidaat in contexten kunnen herkennen en toepassen: 'factoren waardoor de vraag- en /of aanbodcurve kunnen veranderen'. Deze formulering behelst het bevragen van accijns als een factor die kostenverhogend werkt voor producenten, waardoor de aanbodlijn naar boven verschuift. Het begrip accijns wordt afdoende helder geïntroduceerd in de stam van de opgave.
- Bron 1 (botermarkt in Denemarken) geeft van de aanbodcurven voor - en na accijns de expliciete functies en het verloop. De hoogte van de accijns is helder af te lezen of te berekenen uit deze bron.

Vraag 20

- Onder domein A staat opgenomen dat de kandidaat in staat dient te zijn om oppervlaktes te arceren.

NB

- a. Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe in zowel de eigen toegekende scores als in de door de eerste corrector toegekende scores en meldt deze wijziging aan de eerste corrector. De tweede corrector vermeldt daarbij dat deze late wijziging een gevolg is van de aanvulling door het CvTE.
- b. Als eerste en tweede corrector al overeenstemming hebben bereikt over de scores van de kandidaten, past de eerste corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe en meldt de hierdoor ontstane wijziging in de scores aan de tweede corrector. De eerste corrector vermeldt daarbij dat deze late wijziging een gevolg is van de aanvulling door het CvTE.

Het CvTE is zich ervan bewust dat dit leidt tot enkele aanvullende handelingen van administratieve aard. Deze extra werkzaamheden zijn in het belang van een goede beoordeling van de kandidaten.

Ik verzoek u dit bericht door te geven aan de correctoren economie havo.

Het College voor Toetsen en Examens,
Namens deze, de voorzitter,

drs. P.J.J. Hendrikse

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opmerking

Algemene regel 3.6 is ook van toepassing als gevraagd wordt een gegeven antwoord toe te lichten, te beschrijven en dergelijke.

Opgave 1

1 maximumscore 1

oligopolie

Voorbeelden van een juiste verklaring zijn:

- Er is sprake van een beperkt aantal (twee) aanbieders.
- Toetreding tot deze markt is moeilijk.

2 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- Prijs bij doelstelling maximale totale winst:

$$MO = MK$$

$$-0,24Q + 62,4 = 12$$

$$Q = 210$$

1

- $P = -0,12 \times 210 + 62,4 = \text{€ } 37,20$

1

3 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

$$TO = 95.000 \times 10 = 950.000$$

$$TK = 6 \times 95.000 + TCK$$

break-even wordt bereikt als $TO = TK$

$$950.000 = 570.000 + TCK$$

$$TCK = 380.000$$

4 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

- De dominante strategie van beide veerdiensten is 'prijs verlagen' 1
- De marktaandelen worden dan hetzelfde als in de situatie waarbij de prijzen gelijk waren gehouden, maar bij een gelijke totale marktafzet zal door de prijsdaling de omzet voor beide partijen afnemen 1
- Het maken van een prijsafspraken om de prijzen gelijk te houden kan deze omzetsdaling voorkomen 1

Opgave 2

5 maximumscore 2

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

- technologische ontwikkeling
- scholing
- toenemende specialisatie

per juist antwoord

1

6 maximumscore 1

nivellerend effect

“De inkomensongelijkheid is bij het secundair inkomen in de betreffende 35 jaar minder toegenomen dan bij het primair inkomen.”

7 maximumscore 2

- (A) primair inkomen
- (B) overdrachtsinkomen
- (C) secundair inkomen

indien drie juist

2

indien twee juist

1

indien minder dan twee juist

0

8 maximumscore 1

Een voorbeeld van een juist antwoord is:

Een persoon met een eigen onderneming (zelfstandige) kan verlies maken en dus een negatief inkomen hebben.

9 maximumscore 1

$$\frac{€ 23.300}{1,74} \times 7,09 = € 94.940,80$$

Opmerking

Een andere juiste manier van afronden ook goed rekenen.

10 maximumscore 2

bij (1) 37

bij (2) schever

bij (3) later

indien drie juist

2

indien twee juist

1

indien minder dan twee juist

0

Opgave 3

---

11 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

Averechtse selectie treedt in dit verband op als vooral mensen met een hoog gezondheidsrisico zich laten verzekeren. Zorgverzekeraars hebben dan voornamelijk 'slechte' risico's in portefeuille en krijgen daardoor te maken met kostenstijgingen per verzekerde. (Om die kosten te kunnen dekken verhogen de zorgverzekeraars de premies.)

12 maximumscore 1

Voorbeelden van een juist antwoord zijn:

Benadis

Klanten die hun gezondheidstoestand positief inschatten kunnen met het invullen van de vragenlijst korting verdienen. Hierdoor zal Benadis vooral goede risico's aantrekken (klanten met een gezonde leefstijl).

Vizaget

Vooraf klanten die hun gezondheidstoestand positief inschatten zullen gebruikmaken van een verzekering met no-claimkorting. Hierdoor trekt Vizaget vooral goede risico's aan.

13 maximumscore 2

Voor beide mogelijke antwoorden is een juiste toelichting mogelijk.
bevorderen

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

De no-claimkorting zal mensen aantrekken die verwachten weinig claims te hoeven indienen en daarmee mogelijk netto bijdragers zullen zijn aan de verzekering (zelfs al zal voor hen de te betalen premie in de loop der jaren afnemen).

verminderen

Een voorbeeld van een juiste toelichting is:

Verzekerden die slechts weinig claims indienen, krijgen in de loop der jaren korting op de premie. Verzekerden uit deze groep betalen daardoor naar verhouding minder dan verzekerden met meer claims per jaar (en hiermee vermindert de onderlinge solidariteit).

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

14 maximumscore 2

Voorbeelden van een juiste uitleg zijn:

- Door technologische ontwikkelingen / nieuwe apparatuur worden nieuwe behandelmethoden mogelijk die duurder zijn.
- Door technologische ontwikkelingen kunnen aandoeningen behandeld worden die in het verleden niet (of minder uitgebreid) behandeld konden worden, waardoor de uitgaven aan ziektekosten stijgen.
- Door technologische ontwikkelingen kunnen patiënten langduriger behandeld worden, waardoor de uitgaven aan ziektekosten stijgen.

15 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- $\frac{90}{52,5} \times 100 = 171,4$ 1
- $\frac{171,4}{125,5} \times 100 = 136,6$

De uitgaven aan gezondheidszorg stijgen reëel met 36,6% 1

Opmerking

Een andere juiste manier van afronden ook goed rekenen.

16 maximumscore 3

De te beoordelen aspecten zijn correct uitgewerkt.

- Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
Door het verhogen van het eigen risico moet de verzekerde een groter deel van de ziektekosten zelf betalen, waardoor deze in sterkere mate zal proberen deze kosten te beperken 1
- Voorbeelden van een juist antwoord zijn: 2
  - bepaalde soorten schade gedeeltelijk of geheel uitsluiten van vergoeding
Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
Gezondheidsschade als gevolg van bijvoorbeeld alcoholgebruik of roekeloos gedrag wordt niet vergoed, waardoor mensen ertoe worden aangezet om dit soort gezondheidsschade te beperken.

of

- invoeren van een bonus-malussysteem
Een voorbeeld van een juiste uitleg is:
Een verzekerde hoeft minder premie te betalen naarmate deze minder claimt. Hierdoor wordt de verzekerde ertoe aangezet om gezondheidsrisico's te beperken.

Opgave 4

17 maximumscore 2

Voorbeelden van een juiste uitleg zijn:

- Door invoering van accijns op de consumptie van verzadigde vetten worden de maatschappelijke kosten (zoals kosten van behandeling van hart- en vaatziekten die de eigen bijdrage van de patiënt te boven gaan, deels) doorberekend aan de gebruiker.
- Door de accijns wordt de consumptie van verzadigde vetten duurder, waardoor de vraag afneemt en de maatschappelijke kosten (rond de behandeling van hart- en vaatziekten) verminderen.

Opmerking

Zonder vermelding van 'maatschappelijke kosten' geen scorepunten toekennen.

18 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- berekening nieuwe evenwichtsprijs: $2P - 8 = -P + 8 \rightarrow P = 5,33$ 1
- nieuwe evenwichtshoeveelheid: $Q = -5,33 + 8 \rightarrow Q = 2,67$ 1
- procentuele afname: $(2,67 - 4) / 4 \times 100\% = 33,3\%$ (afgerond)
(De doelstelling wordt dus bereikt) 1

19 maximumscore 2

Een voorbeeld van een juiste berekening is:

- accijns is € 2 1
- de hoeveelheid is met een derde afgenomen: van $Q = 4$ tot $Q = 2,67$
daarbij hoort een vraagprijs $P = -2,67 + 8 = 5,33$
de prijs stijgt met € 1,33 (€ 5,33 – € 4)
De accijns is doorberekend voor $\frac{1,33}{2} \times 100\% = 67\%$ 1

Opmerking

Een andere juiste manier van afronden ook goed rekenen.

20 maximumscore 2

grafiek 4

Opmerking

Uitsluitend 2 of 0 scorepunten toekennen.

Vraag	Antwoord	Scores
21	maximumscore 2	
	bij (1) minder	
	bij (2) steiler	
	bij (3) niet	
	indien drie juist	2
	indien twee juist	1
	indien minder dan twee juist	0

Opgave 5

22	maximumscore 2	
	Een voorbeeld van een juiste uitleg is:	
	• Afhankelijk van het consumentenvertrouwen stellen huishoudens hun consumptie bij	1
	• Als gevolg hiervan kan de productie (conjunctuur) veranderen	1
23	maximumscore 2	
	Een voorbeeld van een juiste uitleg is:	
	• In het geval van een neergaande conjunctuur neemt de werkloosheid toe, waardoor bij mensen inkomen wegvalt	1
	• Werkloosheidsuitkeringen vangen deze inkomensterugval (gedeeltelijk) op, waardoor de bestedingen minder sterk zullen afnemen	1
24	maximumscore 2	
	Een voorbeeld van een juiste uitleg is:	
	• Oplopende binnenlandse inflatie kan leiden tot verslechtering van de internationale concurrentiepositie	1
	• met als gevolg een afname van de export / toename van de import (en een verslechtering van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans)	1
25	maximumscore 3	
	bij (1) uitgaven	
	bij (2) lopende rekening	
	bij (3) risico-avers gedrag	
	bij (4) reële	
	bij (5) daalt	
	indien vijf juist	3
	indien vier juist	2
	indien drie juist	1
	indien minder dan drie juist	0

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

26 maximumscore 3

Een voorbeeld van een juiste uitleg is:

- Beleggers zullen hun geld van Indiase (spaar)rekeningen halen en op spaarrekeningen in de VS zetten 1
- De vraag naar dollars stijgt (Indiase roepies worden omgezet in Amerikaanse dollars) wat leidt tot een hogere wisselkoers van de dollar ten opzichte van de roepie 1
- Uit de VS geïmporteerd goud en gouden sieraden, geprijsd in roepies, worden hierdoor voor Indiase burgers duurder 1

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste vijf kandidaten per examinator in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 1 juni naar Cito.

De normering in het tweede tijdvak wordt mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Als het tweede tijdvak op uw school wordt afgenomen, zend dan ook van uw tweede-tijdvak-kandidaten de deelscores in met behulp van het programma WOLF.